

“शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये अभिनय (Acting) व संवाद कौशल्यांचे महत्त्व : एक संशोधनात्मक अभ्यास”

डॉ. विद्या रामदास काळवाघे
 रामभाऊ लिंगाडे कॉलेज ऑफ एज्युकेशन बुलढाणा

सारांश

शिक्षक हा केवळ ज्ञान देणारा नसून विद्यार्थ्यांना प्रेरणा देणारा, संवाद साधणारा आणि अध्यापन प्रभावी बनवणारा व्यक्ती असतो. शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्व, आवाजातील चढ-उतार, हावभाव, चेहऱ्यावरील भाव, शरीरभाषा आणि संवादकौशल्य यांचा अध्यापनावर मोठा परिणाम होतो. त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये अभिनय कौशल्य (Acting Skill) आणि संवाद कौशल्य (Communication Skill) विकसित करणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत संशोधनात शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये या दोन्ही कौशल्यांचे महत्त्व, अध्यापनातील उपयोग आणि विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनावर होणारा परिणाम यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

की - शब्द : शिक्षक प्रशिक्षण, अभिनय कौशल्य, संवाद कौशल्य, अध्यापन, व्यक्तिमत्त्व विकास.

प्रस्तावना :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार शिक्षकांनी विद्यार्थीकेंद्रित, अनुभवाधारित आणि संवादात्मक अध्यापन करणे अपेक्षित आहे. प्रभावी शिक्षक हा केवळ विषयाचे ज्ञान देत नाही तर विद्यार्थ्यांचे लक्ष वेधून घेतो, प्रेरणा देतो आणि वर्गात सकारात्मक वातावरण निर्माण करतो. अभिनय कौशल्यामुळे शिक्षकाचा आवाज, हावभाव, चेहऱ्यावरील भाव आणि सादरीकरण प्रभावी बनते. संवाद कौशल्यामुळे शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यात विश्वास, सहकार्य आणि परस्पर समज निर्माण होते. त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात या कौशल्यांचा समावेश करणे काळाची गरज आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये अभिनय कौशल्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
 संवाद कौशल्याचा अध्यापन प्रक्रियेवरील प्रभाव अभ्यासणे.
 अभिनय व संवाद कौशल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सहभागात होणारे बदल जाणून घेणे.
 कार्यक्रमासाठी उपयुक्त सूचना मांडणे.

संशोधन गृहीतके

अभिनय कौशल्यामुळे अध्यापन अधिक प्रभावी होते.
 संवाद कौशल्यामुळे शिक्षक-विद्यार्थी संबंध अधिक दृढ होतात.
 अभिनय आणि संवाद कौशल्यांचा विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन प्रेरणेवर सकारात्मक परिणाम होतो.
 शिक्षक प्रशिक्षणात या कौशल्यांचा समावेश केल्यास अध्यापनाची गुणवत्ता वाढते.

संशोधन पद्धती :

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक (Descriptive Survey Method) संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

संशोधन प्रकार:**गुणात्मक व वर्णनात्मक**

नमुना: 50 शिक्षक प्रशिक्षणार्थी

नमुना निवड: हेतुपुरस्सर नमुना निवड

माहिती संकलन साधने: प्रश्नावली, निरीक्षण, मुलाखत**माहिती विश्लेषण:** टक्केवारी व गुणात्मक विश्लेषण**अभिनय कौशल्याची संकल्पना :**

अभिनय कौशल्य म्हणजे शिक्षकाने आवाजातील चढ-उतार, चेहऱ्यावरील भाव, हावभाव, शरीरभाषा आणि प्रसंगानुरूप सादरीकरणाद्वारे अध्यापन जिवंत आणि आकर्षक बनविण्याची क्षमता होय.

अभिनय कौशल्याचे घटक

प्रभावी आवाज

योग्य उच्चार

चेहऱ्यावरील भाव

शरीरभाषा

आत्मविश्वास

सर्जनशीलता

प्रसंगानुरूप सादरीकरण

संवाद कौशल्याची संकल्पना :

संवाद कौशल्य म्हणजे विचार, भावना आणि माहिती स्पष्ट, समजण्यास सोपी व परिणामकारक पद्धतीने इतरांपर्यंत पोहोचविण्याची क्षमता होय.

संवाद कौशल्याचे प्रकार

मौखिक संवाद

अमौखिक संवाद

लिखित संवाद

दृश्य संवाद

डिजिटल संवाद

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये अभिनय कौशल्याचे महत्त्व

अध्यापन अधिक जिवंत बनते.

विद्यार्थ्यांचे लक्ष दीर्घकाळ टिकते.

जटिल संकल्पना सोप्या होतात.

विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग वाढतो.

आत्मविश्वास वाढतो.

वर्गातील भीती कमी होते.

सर्जनशील अध्यापनाला चालना मिळते.

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये संवाद कौशल्याचे महत्त्व*

शिक्षक-विद्यार्थी संबंध दृढ होतात.

गैरसमज कमी होतात.

प्रश्न विचारण्याचे वातावरण निर्माण होते.

सहकार्यपूर्ण शिक्षण वाढते.

वर्गव्यवस्थापन प्रभावी होते.

विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास वाढतो.

शिकण्याची प्रेरणा वाढते.

अभिनय व संवाद कौशल्यांचा अध्यापनावर परिणाम :

अभिनय आणि संवाद या दोन्ही कौशल्यांचा समन्वय अध्यापन अधिक परिणामकारक बनवितो. शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या वयानुसार भाषा, उदाहरणे, आवाज आणि हावभाव यांचा योग्य वापर करतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढतो, शिकण्याची गती सुधारते आणि विषयाची समज अधिक सखोल होते. शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्वही अधिक प्रभावी बनते.

संशोधन निष्कर्ष (Findings)

बहुसंख्य प्रशिक्षणार्थींनी अभिनय कौशल्यामुळे अध्यापन आकर्षक होत असल्याचे मान्य केले.

प्रभावी संवादामुळे विद्यार्थ्यांचा वर्गातील सहभाग वाढल्याचे आढळले.

अभिनय आणि संवाद कौशल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास व शिकण्याची प्रेरणा वाढते.

शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमात या कौशल्यांसाठी अधिक प्रात्यक्षिक सत्रांची आवश्यकता आहे.

सूक्ष्म अध्यापन (Micro Teaching), भूमिकानाट्य (Role Play) आणि समूहचर्चा या माध्यमांतून कौशल्यांचा विकास प्रभावीपणे होतो.

संवादकौशल्यामुळे वर्गातील शिस्त आणि सकारात्मक वातावरण निर्माण होते.

आधुनिक शिक्षकासाठी विषयज्ञानाबरोबरच अभिनय व संवाद कौशल्ये तितकीच आवश्यक आहेत.

सूचना

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये अभिनय व संवाद कौशल्यांचे स्वतंत्र प्रशिक्षण द्यावे.

प्रत्येक प्रशिक्षणार्थीला भूमिकानाट्याची संधी द्यावी.

सूक्ष्म अध्यापनामध्ये संवाद कौशल्याचे मूल्यमापन करावे.

डिजिटल संवाद कौशल्यावर विशेष भर द्यावा.

नियमित कार्यशाळा आणि व्यक्तिमत्त्व विकास कार्यक्रम आयोजित करावेत.

निष्कर्ष :

आजच्या विद्यार्थीकेंद्रित शिक्षण व्यवस्थेमध्ये शिक्षकाचे यश केवळ विषयज्ञानावर अवलंबून नसून प्रभावी अभिनय आणि संवाद कौशल्यांवरही अवलंबून आहे. अभिनयामुळे अध्यापन जिवंत, प्रेरणादायी आणि संस्मरणीय बनते, तर संवाद कौशल्यामुळे शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यात विश्वास, सहकार्य आणि सकारात्मक शिक्षण वातावरण निर्माण होते. त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात या दोन्ही कौशल्यांचा समावेश करून त्यांचे नियमित प्रशिक्षण दिल्यास अध्यापनाची गुणवत्ता, विद्यार्थ्यांचा सहभाग आणि शैक्षणिक परिणामकारकता निश्चितच वाढेल.

संदर्भ

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP-2020), भारत सरकार.

NCERT. Learning Outcomes at Elementary Stage.

MHRD. National Curriculum Framework for Teacher Education.

पांडे, एस. – शैक्षणिक मानसशास्त्र.

भट, बी. डी. – अध्यापन पद्धती.

कुलकर्णी, एस. – शैक्षणिक संशोधन पद्धती.

Aggarwal, J. C. Teacher and Education in a Developing Society.

Best, J. W., & Kahn, J. V. Research in Education.

